

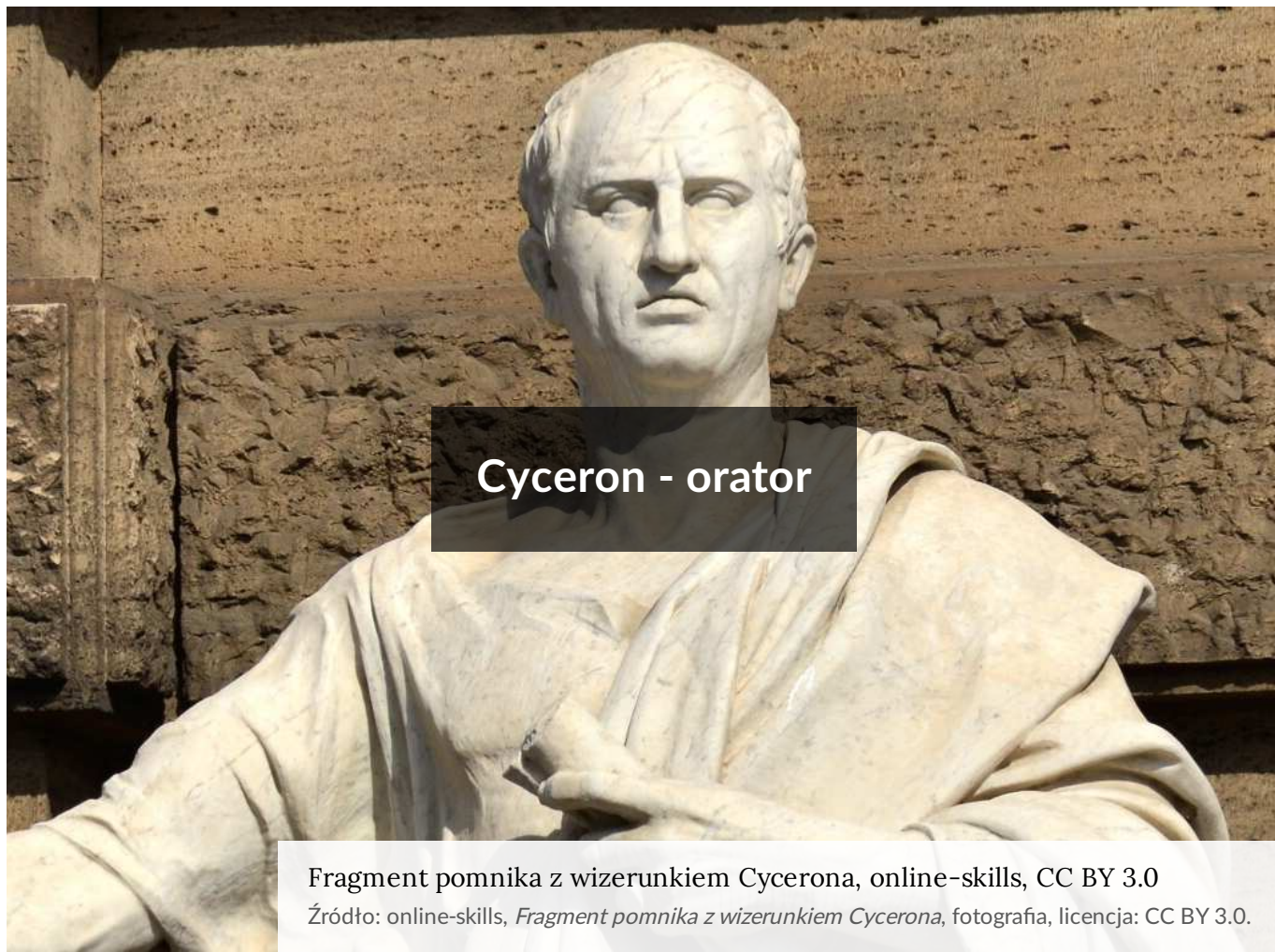

Cycon - orator

- [Cycon - orator](#)

Bibliografia:

- Źródło: Cycon, *Mowa przeciwko Katylinie*, dostępny w internecie:
https://pl.wikipedia.org/wiki/Quo_usque_tandem_abutere,_Catilina,_patientia_nostra%3F.
- Źródło: Marcus Tullius Cicero, *In Catalinam 1 – 4*, dostępny w internecie:
https://www.loebclassics.com/view/marcus_tullius_cicero-in_catilinam_i_iv/1976/pb_LCL324.33.xml [dostęp 9.09.2022].

Cycon - orator

Fragment pomnika z wizerunkiem Cycon, online-skills, CC BY 3.0

Źródło: online-skills, *Fragment pomnika z wizerunkiem Cycon*, fotografia, licencja: CC BY 3.0.

Ważne daty

106 - 43 r. p.n.e. – lata życia Cycon.

79 - 77 r. p.n.e. – podróż Cycon do Grecji.

63 r. p.n.e. – Cycon zostaje konsulem.

63 r. p.n.e. – sprzysiężenie Katyliny.

58 r. p.n.e. – wygnanie Cycon.

44 r. p.n.e. – Cycon wygłasza Filipiki - mowy w obronie republiki przeciwko Antoniuszowi.

43 r. p.n.e. – Śmierć Cycon z rąk siepaczy Antoniusza w wyniku proskrypcji.

Nauczysz się

- omawiać ważne wydarzenia z życia Cicerona;
- określać styl Cicerona jako oratora;
- wymieniać najwybitniejsze dzieła Cicerona;
- opisywać tematykę mów Cicerona.

Marcus Tullius Cicero

William Blake, „Marcus Tullius Cicero”, 1790-1810 r., Galeria Sztuki, Manchester, Wielka Brytania, artuk.org, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu)

Źródło: William Blake, *Marcus Tullius Cicero*, tempera na płótnie, Muzeum Sztuki, Manchester, dostępny w internecie: <https://artuk.org/discover/artworks/marcus-tullius-cicero-106-bc43-bc-204466> [dostęp 12.05.2022], Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Cyceron (106 – 43 r. p.n.e.) urodził się w Arpinum w rodzinie [ekwickiej](#). Był najwybitniejszym prozaikiem rzymskim, którego imieniem zwykło się nazywać cały okres rzymskiego piśmiennictwa. Po starannym wykształceniu retorycznym i filozoficznym w Rzymie i kilku wystąpieniach jako obrońca w procesach cywilnych, dla pogłębienia studiów udał się do Aten, gdzie słuchał wykładów ówczesnego kierownika Akademii Platońskiej, Antiocha z Askalonu, [epikurejczyka](#) Zenona z Sydonu oraz retora Demetriososa. Następnie odbył podróż po prowincji Azja, gdzie poznał najbardziej słynnych mówców posługujących się stylem azjańskim, na koniec na Rodos studiował u sławnego filozofa stoickiego Posejdoniosa i u mówcy Molona, twórcy stylu umiarkowanego. Po powrocie do Rzymu rozpoczął karierę polityczną od sprawowania

urzędu kvestora w Lilybaeum [czytaj: Lilybeum] na Sycylii (75 p.n.e.). W 69 r. p.n.e. został wybrany na edyla, w 66 na pretora. W 63 r. p.n.e. jako „człowiek nowy” (*homo novus*) [czytaj: homo novus] – nikt bowiem dotąd z jego rodu nie piastował tak zaszczytnego urzędu – urzędu konsula.

Joseph Mallord William Turner, „Cyceron w swojej willi w Tuskulum”, 1839 r., Ogrody National Trust, Ascott, Wielka Brytania, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turner_-_Cicero_at_His_Villa_at_Tusculum,_1535124.jpg), domena publiczna

Źródło: Joseph Mallord William Turner, *Cyceron w swojej willi w Tuskulum*, Olej na płótnie, Ogrody National Trust, Ascott, dostępny w internecie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turner_-_Cicero_at_His_Villa_at_Tusculum,_1535124.jpg [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Odpowiedz na pytanie, z czym kojarzy Ci się sprzysiężenie Katyliny. Następnie sprawdź swoją odpowiedź analizując ilustrację interaktywną.

Zasób interaktywny dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/Dnf6f1ej0>

Cesare Maccari, *Cyceron oskarża Katylinę*, fresk, Pałac Madama, Turyn

Źródło: dostępny w internecie: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maccari-Cicero.jpg> [dostęp 17.05.2022], domena publiczna.

Polecenie 1

Zaznacz prawidłową odpowiedź. Celem spisku Katyliny było:

- ☐ zemsta na Cyceronie za objęcie funkcji konsula
- ☐ uzyskanie godności konsula drogą zamachu
- ☐ uzyskanie władzy absolutnej w Rzymie drogą zamachu

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 2

Jakie konsekwencje poniósł Cynceron za nieprawne skazanie na śmierć uczestników spisku Katyliny? Wybierz prawidłową odpowiedź.

- ☐ został skazany na śmierć
- ☐ został pozbawiony funkcji konsula
- ☐ został wygnany

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 3

Połącz w pary ilustracje związane ze spiskiem Katyliny z ich opisami.

Katylinina zawiązuje spisek, by uzyskać godność konsula. Szuka poparcia u zrujnowanych weteranów Sulli w Etrurii oraz plemienia Allobrogów.

Cynceron jako konsul ujawnia sprzysiężenie Katyliny i oskarża go w senacie.

W wyniku nieprawego skazania na śmierć przywódców sprzysiężenia Katyliny Cynceron zostaje skazany na wygnanie.

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Cycon po powrocie z wygnania

Franciabigio, Alessandro Allori, „Triumf Cyconona”, około 1520 r., Willa Medyceuszy, Poggio a Caiano, Włochy, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Franciabigio_-_The_Triumph_of_Cicero_-_WGA08193.jpg), domena publiczna

Źródło: Franciabigio, Alessandro Allori, *Triumf Cyconona*, fresk, Willa Medyceuszy, Poggio a Caiano, dostępny w internecie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Franciabigio_-_The_Triumph_of_Cicero_-_WGA08193.jpg [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Cycon po rocznym pobycie w Tesalonice, dzięki zabiegom obozu konserwatywnego, został odwołany z wygnania i we wrześniu 57 r. p.n.e. triumfalnie wrócił do Rzymu. W czasie wojny domowej między [Pompejuszem Wielkim](#) a Juliuszem Cezarem, jako stronnik obozu pompejańskiego, broniącego republiki. Towarzyszył wojskom Pompejusza podczas wyprawy do Grecji. Po klęsce Pompejusza pod [Farsalos](#) (48 r. p.n.e.) nie przyjął ofiarowanego mu przez [Katona Młodszego](#) dowództwa floty, odłączył się od rozbitej armii zamierzającej stawiać opór Cezarowi w Afryce i powrócił do Italii, gdzie po roku niepewności pojednał się z Cezarem (47 r. p.n.e.).

Działalność polityczną rozpoczął znów po śmierci Cezara uważając, że pojawiła się szansa przywrócenia dawnego ustroju republikańskiego. Z wielką zręcznością zaczął tworzyć front republikański przeciw Markowi Antoniuszowi, którego uważał za kandydata na nowego samowładcę. Po niespodziewanym wzajemnym porozumieniu wszystkich cezarianów i zawiązaniu [triumwiratu](#) między [Antoniuszem](#), [Lepidusem](#) (na wniosek Cyconona przez krótki czas uznawanych za wrogów ojczyzny) oraz Oktawianem, adoptowanym synem Juliusza Cezara, Cycon został wpisany na listę

[proskrybowanych](#). Sienpae Antoniusza zamordowali m6wce w jego posiadlości w Formiae [czytaj: Formie]. Odciętą prawą rękę i głowę wielkiego mówcy doręczono Antoniuszowi.

Francisco Maura y Montaner, „Fulwia i Marek Antoniusz (Zemsta Fulwii)”, 1888 r., Muzeum Prado, Madryt, Hiszpania, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fulvia_y_Marco_Antonio,_o_La_venganza_de_Fulvia_(Museo_del_Prado).jpg), domena publiczna

Źródło: Francisco Maura y Montaner, *Fulwia i Marek Antoniusz (Zemsta Fulwii)*, Olej na płótnie, Muzeum Prado, Madryt, dostępny w internecie:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fulvia_y_Marco_Antonio,_o_La_venganza_de_Fulvia_\(Museo_del_Prado\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fulvia_y_Marco_Antonio,_o_La_venganza_de_Fulvia_(Museo_del_Prado).jpg) [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Tak oto Cyceron zginął wraz z ginącą już bezpowrotnie republiką rzymską.

Cyceron – orator

Jean-Antoine Houdon, „Cyceron jako senator”, około 1803 r., Luwr, Paryż, Francja, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean_Antoine_Houdon_Cicero.JPG), CC BY-SA 3.0

Źródło: Jean Antoine Houdon, *Cyceron jako senator*, rzeźba, Luwr, Paryż, dostępny w internecie:

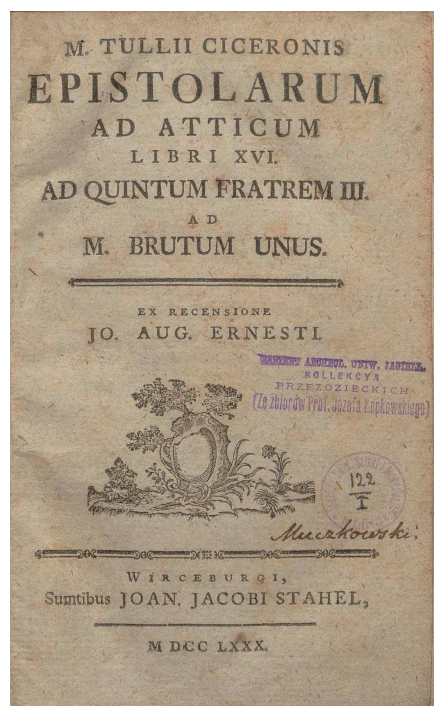
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean_Antoine_Houdon_Cicero.JPG [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 3.0.

Listy i pisma filozoficzne Cycerona

Dzieła filozoficzne Cycerona ukazują autora nie wyznającego określonego kierunku filozofii i stającego wyraźnie na pozycjach [eklektycznych](#). Widać w jego utworach wpływy filozofii stoickiej, poglądów Nowej Akademii i minimalny wpływ filozofii epikurejskiej. Celem jego traktatów filozoficznych nie było przedstawienie własnych poglądów, lecz spopularyzowanie tych systemów filozofii greckiej, które odpowiadały wewnętrznym przekonaniom autora. Do dzieł z zakresu filozofii zaliczamy:

- *O rzeczypospolitej (De republica)* [czytaj: repūblika],
- *O prawach (De legibus)* [czytaj: lēgibus],
- *Paradoksy stoickie (Paradoxa Stoicorum)* [czytaj: paradoksa stoikorum],
- *Hortenzjusz*,
- *Akademiki (Academica)* [czytaj: akadēmika],
- *O najwyższym dobru i złu (De finibus bonorum et malorum)* [czytaj: De fīnibus bonorum et malorum],

- *Rozmowy Tuskulańskie (Tusculanae disputationes)* [czytaj: tusculane disputationes],
- *O naturze bogów (De natura deorum)*,
- *O wróżbiarstwie (De divinatione)* [czytaj: de diuinatione],
- *Leliusz o przyjaźni (Laelius de amicitia)* [czytaj: lelius de amicitia],
- *O obowiązkach (De officiis)*.

Marek Tulliusz Cyceon, Strona tytułowa rozprawy „Ad Atticum”, druk. 1780 r., Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, jbc.bj.uj.edu.pl, domena publiczna

Źródło: Marek Tulliusz Cyceon, *Strona tytułowa rozprawy „Ad Atticum”*, ilustracja, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, dostępny w internecie: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/559917/edition/542556/content> [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

W spuściźnie Cyceona zachowało się około 950 listów, w tym 839 pióra Cyceona, pozostałe jego korespondentów. Listy te zostały przekazane w czterech zbiorach:

- *Do Attyka (Ad Atticum)* [czytaj: ad attikum],
- *Do brata Kwintusa (Ad Quintum fratrem)* [czytaj: ad kwintum fratrem],
- *Do Brutusa (Ad Brutum)* [czytaj: ad brutum],
- *Do bliskich i przyjaciół (Ad familiares)* [czytaj: ad familiares].

Korespondencja ta jest wspaniałym źródłem do poznania ówczesnych stosunków, a przede wszystkim do zapoznania się ze środowiskiem Cyncerona i lepszego zrozumienia osobowości największego stylisty starożytnego Rzymu.

Zasób interaktywny dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/Dnf6f1ej0>

Miejsca związane z życiem Cyncerona

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 4

Odpowiedz na pytanie: W jakim mieście Cynceron zdobył wykształcenie prawnicze?

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 5

Połącz w pary nazwy stylów retorycznych z ich opisami.

Styl attycki	patetyczny i wybujały styl wymowy
Styl umiarkowany	prosty i zwięzły styl wypowiedzi
Styl azjański	styl wymowy nie zanadto patetyczny, ale też daleki od prostoty i zwięzłości

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 6

Uzupełnij krzyżówkę i odczytaj ukryte w niej hasło.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

1. Miejscowość w Grecji, gdzie Ciceron udał się na wygnanie po wydarzeniach związanych ze spiskiem Katyliny.
2. Wyspa, na której Ciceron pobierał lekcje retoryki.
3. Miejscowość, w której urodził się Ciceron.
4. Miasto w Grecji, gdzie Ciceron słuchał wykładów znanych filozofów
5. Miejsce śmierci Cicerona
6. Pierwsze imię Cicerona (w języku łacińskim)

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Cycon - orator - film

Na podstawie informacji z lekcji oraz wypowiedzi, zawartych w materiale filmowym, wykonaj polecenia:

Polecenie 7

Sporządź krótką notatkę na temat: Jak pojmowano retorykę w starożytności, a jak pojmujemy ją w czasach współczesnych.

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 8

Określ różnice między stylem azjańskim a stylem attyckim. Swoją odpowiedź zapisz poniżej.

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 9

Wyjaśnij, co dziś oznacza słowo cicerone w języku włoskim. Swoją odpowiedź zapisz poniżej.

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenia

Ćwiczenie 1

Wybierz z listy właściwe dokończenie zdania: *Filipiki* Cycerona to słynne mowy przeciwko:

☐ Markowi Antoniuszowi

☐ Pompejuszowi

☐ Cezarowi

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 2

Dopasuj wydarzenia z życia Cycerona do ilustracji.

Cyceron odnajduje grób Archimedesa na Sycylii.

Triumfalny powrót Cyclerona z wygnania.

Cyceron oskarża Katylinę.

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 3

Odszukaj i wykreśl w tabeli wyrazy łacińskie odpowiadające zadaniom stojącym przed mówcą według Cyclerona.

S	D	A	F	P	T	D	P	J	I	D	E
B	I	N	O	R	Y	I	F	B	D	U	K
D	S	Y	I	O	H	D	F	G	I	O	B
O	E	Z	T	N	R	L	A	E	S	C	L
H	L	W	N	U	A	Z	E	C	P	M	E
O	O	Y	E	N	I	Z	B	T	O	D	I
O	C	K	V	T	R	I	T	F	S	E	W
C	U	Y	N	I	O	U	Z	E	I	Z	B
K	T	C	I	A	M	O	P	Z	T	P	P
P	I	H	L	T	E	W	E	S	I	D	L
L	O	J	F	I	M	N	O	S	O	L	U
Y	M	P	E	O	G	R	C	I	Y	R	R

☐ INVENTIO ☐ ELOCUTIO ☐ MEMORIA ☐ DISPOSITIO ☐ PRONUNTIATIO

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 4

Połącz w pary wyrazy łacińskie oznaczające zadania mówcy z ich znaczeniem polskim:

Elocutio

podział materiału

Pronuntiatio

opanowanie pamięciowe

Memoria

wyszukanie ważnych punktów sprawy

Dispositio

wyłoszenie

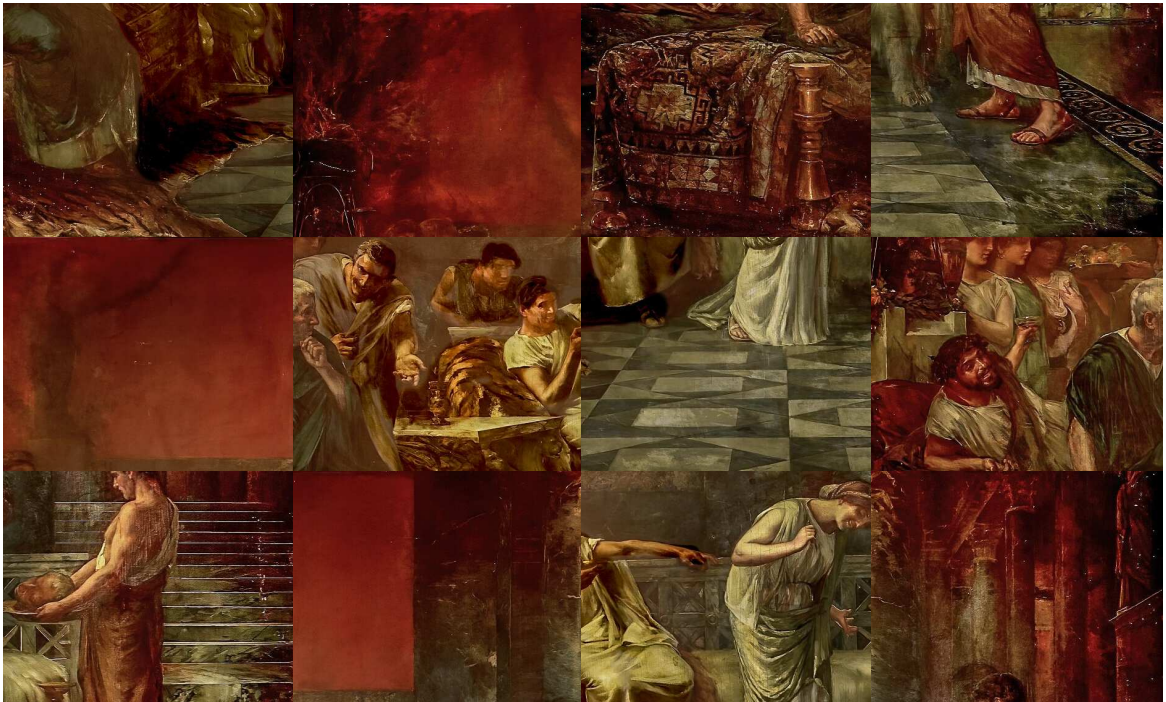
Inventio

ubranie w słowa

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 5

Ułóż puzzle. Następnie powiedz, jaki związek z Ciceronem ma ułożony przez Ciebie obraz.

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 6

Zaznacz właściwą odpowiedź.

Z jakiego powodu Ciceron został skazany na wygnanie z Rzymu? Z powodu:

- ☐ wygłoszenia mów przeciwko Markowi Antoniuszowi
- ☐ bezprawnego skazania na śmierć uczestników spisku Katyliny
- ☐ poparcia Pompejusza w wojnie domowej z Cezarem
- ☐ wykrycia spisku Katyliny

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 7

Dokonaj przekładu fragmentu mowy Cycerona *In Catilinam* na język polski:

” Marcus Tullius Cicero

In Catalinam 1 – 4

I. Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palati, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque moverunt? Patere tua consilia non sentis, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? [2] O tempora, o mores! Senatus haec intellegit. Consul videt; hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum. Nos autem fortes viri satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem, quam tu in nos [omnes iam diu] machinaris.

Źródło: Marcus Tullius Cicero, *In Catalinam 1 – 4*, dostępny w internecie:

https://www.loebclassics.com/view/marcus_tullius_cicero-in_catilinam_i_iv/1976/pb_LCL324.33.xml [dostęp 9.09.2022].

Ćwiczenie 8

Napisz krótką mowę na dowolny temat stosując się do zadań mówcy zawartych w dziele *De oratore*. Jaki styl jest Ci najbliższy: azjański, attycki czy umiarkowany? Swoją pracę zapisz w języku polskim.

Źródło: online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Słownik pojęć

Akademia Platowska

(z języka greckiego: Ἀκαδημία), szkoła filozoficzna założona w IV w. p.n.e. przez Platona w gaju Akademos w Atenach. Była jednym z najważniejszych ośrodków myśli starożytnej. Rozwijano w niej filozofię Platona, ale również między innymi sceptycyzm oraz neoplatonizm (V w.). Po wielu stuleciach działalności Akademii została ostatecznie zamknięta na skutek edyktu cesarza Justyniana w VI wieku.

Akademia Platowska, mozaika z domu T. Siminiusa Stephanusa w Pompejach, I w., Włochy, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Academy_of_Platon.jpg), domena publiczna

Źródło: *Akademia Platońska, mozaika z domu T. Siminius Stephanusa w Pompejach*, fresk, Dom T. Siminius Stephanusa, Pompeje, dostępny w internecie:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plato%27s_Academy_mosaic_from_Pompeii.jpg [dostęp 12.05.2022],
domena publiczna.

Allobrogowie

(z języka greckiego: Ἀλλοβρίγων), jedno z najpotężniejszych i najliczniejszych plemion celtyckich, zamieszkujące północną część Gallia Narbonensis między Rodanem, Isarą, Jeziorem Lemańskim i Alpami.

cgb (fotograf), denar Alloborgów, I w., [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Denier_au_cheval_galopant_et_au_%E2%80%99Ccaduc%C3%A9%E2%80%99D_frapp%C3%A9_par_les_Allobroges_(R%C3%A9gion_du_Dauphin%3%A9).jpg), CC BY-SA 3.0

Źródło: cgb, *Denar Alloborgów*, fotografia, dostępny w internecie:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Denier_au_cheval_galopant_et_au_%E2%80%99Ccaduc%C3%A9%E2%80%99D_frapp%C3%A9_par_les_Allobroges_\(R%C3%A9gion_du_Dauphin%3%A9\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Denier_au_cheval_galopant_et_au_%E2%80%99Ccaduc%C3%A9%E2%80%99D_frapp%C3%A9_par_les_Allobroges_(R%C3%A9gion_du_Dauphin%3%A9).jpg) [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 3.0.

Demostenes

(z języka greckiego: Δημοσθένης, Dēmōsthénēs), 384 – 322 r. p.n.e., polityk i wybitny mówca ateński. Występował przeciwko [Filipowi II](#) i Aleksandrowi, wzywając Ateńczyków do walki i przeciwstawienia się rosnącej w siłę Macedonii. Zachowało się około 60 mów Demostenesa.

Eric Gaba, Popiersie greckiego oratora Demostenesa, 280 r. p.n.e., Luwr, Paryż, Francja, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Demosthenes_orator_Louvre.jpg), CC BY-SA 2.5

Źródło: Eric Gaba, *Popiersie greckiego oratora Demostenesa*, fotografia, Luwr, Paryż, dostępny w internecie:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Demosthenes_orator_Louvre.jpg [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 2.5.

Eklektyzm

(z języka greckiego: ἐκλεκτικός - wybierający od greckiego: ἐκλέγω - wybieram) sposób uprawiania filozofii lub właściwość poglądów, polegające na łączenie w jedną całość różnych teorii, pojęć, metod lub technik.

Ekwici

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/Dnf6flej0>

Wymowa słowa ekwici w języku łacińskim, online-skills, CC BY 3.0

Źródło: online-skills, *Wymowa słowa ekwici w języku łacińskim*, licencja: CC BY 3.0.

Nagranie dźwiękowe przedstawia wymowę słowa ekwici, które w języku łacińskim brzmi: equites

(z języka łacińskiego: equitēs [od ēquēs, ītis, m. - jeździec; porównaj: ēquus, i, m. - koń], stanowili najpierw część wojska rzymskiego. Setka ekwitów stanowiła centurię, centuria dzieliła się na oddziały; podstawową jednostką był oddział

dziesięcioosobowy dowodzony przez dziesiętnika, decurio. Liczba centurii stopniowo wzrastała, tak iż stały się one jednostkami wojskowo - politycznymi; mogli do nich wchodzić obywatele posiadający majątek szacowany na sumę 100 000 asów. W okresie podbojów utworzyła się z nich druga obok nabilów uprzywilejowana warstwa ludności, która dorobiła się olbrzymich fortun na dzierżawie podatków państwowych, robotach publicznych i dostawach wojskowych.

Codrin.B (fotografia), Rekonstrukcja jazdy rzymskiej, 2013 r., Muzeum Augusta Raurica, Augst, Szwajcaria, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman_Cavalry_Reenactment_-_Roman_Festival_at_Augusta_Raurica_-_August_2013-025.JPG), CC BY-SA 3.0

Źródło: Codrin.B, *Rekonstrukcja jazdy rzymskiej*, fotografia, Muzeum Augusta Raurica, Augst, dostępny w internecie: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Roman_Cavalry_Reenactment_-_Roman_Festival_at_Augusta_Raurica_-_August_2013-025.JPG [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 3.0.

Epikureizm

doktryna szkoły filozoficznej założonej przez Epikura w Atenach (306 p.n.e. - IV w. n.e.), głosząca taką odmianę hedonizmu, w której do szczęścia prowadzi przyjemność, a jej warunkiem wystarczającym jest brak cierpień.

Etruria

dziś Toskania. Kraj w Italii środkowej, równina urozmaicona pagórkami, z główną rzeką Arnus, pocięta licznymi mniejszymi rzeczkami, kanałami i jeziorami, co

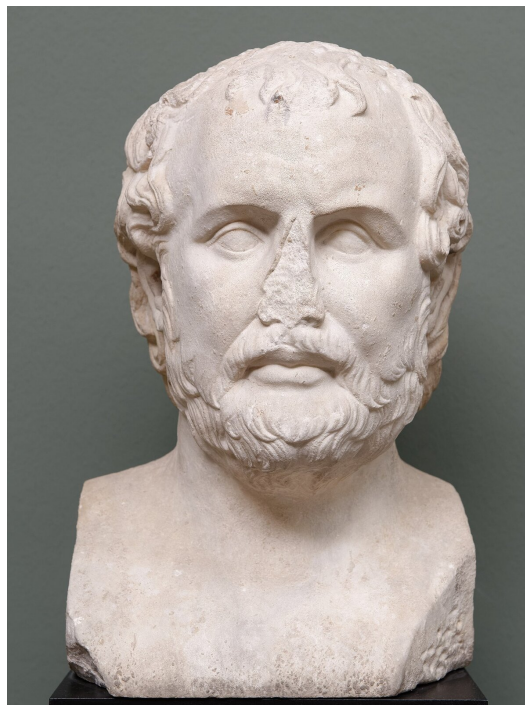
wpływało na jej urodzajność. Wydobywano tu miedź i cynę, jak również piękne marmury. Kraj zamieszkiwali Etruskowie. W III w. p.n.e. Etruria uległa Rzymowi i straciła swoją odrębność polityczną.

Farsalos

obecnie Farsala, miasto w środkowej Grecji, w regionie Tesalia. W czasach historycznych jedno z głównych miast Tesalii; Od 197 p.n.e. pod kontrolą rzymską; w 48 r. p.n.e. w bitwie pod Farsalą Cezar pokonał Pompejusza Wielkiego.

Filip II

(z języka greckiego: Φίλιππος Β΄ ὁ Μακεδών; Fílippos II' ho Makedōn), IV w. p.n.e., król Macedonii, wybitny strateg, któremu udało się podporządkować greckie miasta-państwa; założyciel Związku Korynckiego, ojciec Aleksandra. Zginął w wyniku zamachu, z ręki jednego z gwardzistów.

Marie-Lan Nguyen (fotografia), Filip II Macedoński, rzymska kopia greckiego oryginału, IV w. p.n.e., Glyptoteka Carlsberg, Kopenhaga, Dania, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Philip_II_of_Macedon_Ny_Carlsberg_Glyptotek_IN2263.jpg), CC BY-SA 4.0

Źródło: Marie-Lan Nguyen, *Filip II Macedoński, rzymska kopia greckiego oryginału*, popiersie, marmur, Glyptoteka Carlsberg, Kopenhaga, dostępny w internecie:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Philip_II_of_Macedon_Ny_Carlsberg_Glyptotek_IN2263.jpg [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 4.0.

Fulwia

(z języka łacińskiego: Fulvia) córka Marcusa Fulviusa Bambalio z Tusculum. Jej trzecim mężem był Marek Antoniusz. Podczas proskrypcji w 43 r. p.n.e. miała z satysfakcją oglądać odciętą głowę Cyncerona.

Pavel Aleksander Svedomsky, „Fulwia z głową Cyncerona”, 1881 r., Muzeum Sztuki, Peresław Zaleski, Rosja, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Svedomsky-Fulvia.jpg), domena publiczna

Źródło: Pavel Aleksander Svedomsky, *Fulwia z głową Cyncerona*, Olej na płótnie, Muzeum Sztuki, Peresław Zaleski, dostępny w internecie: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Svedomsky-Fulvia.jpg> [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Katon Młodszy

(z języka łacińskiego: Cato Minor, Marcus Porcius Cato Uticensis) - 95 r. p.n.e. - 45 r. p.n.e., polityk i filozof rzymski, jeden z głównych przywódców partii senackiej, zwolennik ustroju republikańskiego. W 65 r. p.n.e. jako kwestor popierał stanowisko Cyncerona w sprawie Katyliny, głosował za wyrokiem śmierci dla wszystkich spiskowców, czemu sprzeciwiał się Cezar. Ze wszystkich sił zwalczał triumwirat. W 49 r. stanął po stronie Pompejusza, po którego klęsce uciekł do Afryki, gdzie powierzono mu obronę miasta Utyki. Po klęsce Pompejańczyków pod Thapsus, nie chcąc być świadkiem upadku republiki, popełnił w Utyce samobójstwo.

Jean-Baptiste Roman, François Rude, Jastrow (fotograf) „Rzeźba ukazująca Katona Młodsze”, 1840 r., Luwr, Paryż, Francja, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cato_Utica_Louvre_LP2090.jpg), domena publiczna

Źródło: Jastrow, Jean-Baptiste Roman, François Rude, *Rzeźba ukazująca Katona Młodsze*, rzeźba, marmur, Luwr, Paryż, dostępny w internecie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cato_Utica_Louvre_LP2090.jpg [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Katylina

(z języka łacińskiego: Lucius Sergius Catilina, 108 – 62 r. p.n.e., zubożały patrycjusz rzymski; zwolennik Sulli; 67 – 66 r. p.n.e. namiestnik prowincji Afryki; oskarżony o popełnienie nadużyć i nie dopuszczony do konsulatu usiłował przejąć władzę przez zamach stanu: w 65 r. (udaremniony) i 63 r. — ujawniony przez Cyncerona, który wygłosił wówczas cztery słynne mowy przeciw Katylinie; zginął w bitwie pod Pistorią.

Lepidus

(z języka łacińskiego: Marcus Aemilius Lepidus) - około 89 r. p.n.e. – 12 r. p.n.e. stronnik Cezara i zastępca w czasie pobytu Cezara w Hiszpanii. W 46 r. p.n.e. Cezar mianował go konsulem. W 44 r. otrzymał w zarząd prowincję Gallia Narbonensis. W 43 r. został triumwirem z Antoniuszem i Oktawianem i po porozumieniu w Brundisium otrzymał Afrykę. Pokonawszy Sekstusa Pompejusza w 36 r. usiłował zdobyć władzę nad Sycylią, lecz Oktawian przeciągnął wojska na

swoją stronę. Od tej chwili Lepidus stracił wszelkie wpływy polityczne, pozostał mu tylko tytuł *pontifex maximus* [czytaj: pontifeks maksimus].

Shakko (fotograf), Marcus Aemilius Lepidus, replika popiersia z Muzeum Watykańskiego, Muzeum Sztuk Pięknych imienia Puszkina, Moskwa, Rosja, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcus_Aemilius_Lepidus_(Musei_Vaticani)_replica_in_Pushkin_museum_01_by_shakko.jpg), CC BY-SA 4.0

Źródło: Shakko, *Marcus Aemilius Lepidus, replika popiersia z Muzeum Watykańskiego*, popiersie, marmur, Muzeum Sztuk Pięknych im. Puszkina, Moskwa, dostępny w internecie:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcus_Aemilius_Lepidus_\(Musei_Vaticani\)_replica_in_Pushkin_museum_01_by_shakko.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcus_Aemilius_Lepidus_(Musei_Vaticani)_replica_in_Pushkin_museum_01_by_shakko.jpg) [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 4.0.

Lista proskrypcyjna

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/Dnf6f1ej0>

Wymowa słowa wygnanie w języku łacińskim, online-skills, CC BY 3.0

Źródło: online-skills, *Wymowa słowa wygnanie w języku łacińskim*, licencja: CC BY 3.0.

Nagranie dźwiękowe przedstawia wymowę słowa wygnanie, które w języku łacińskim brzmi: *proscriptio*

(z języka łacińskiego: *proscriptio*, -onis, [czytaj: proskriptio] - wygnanie), proskrypcje na wielką skalę wprowadził Sulla w 83 r. p.n.e. Naśladowali go członkowie drugiego triumwiratu: Antoniusz, Oktawian i Lepidus. Ogłoszono wówczas listy proskrypcyjne. Każdy znajdujące się na takiej liście obywatel mógł

być zabity, a za jego głowę płacono mordercy dwa talenty. Majątek proskrybowanego był sprzedawany lub darowany przyjaciołom zwycięzcy. Wskutek umieszczenia na liście proskrypcyjnej zginął w 43 r. Cyceron.

Marek Antoniusz

(z języka łacińskiego: Marcus Antonius) - 82 - 30 r. p.n.e., wódz rzymski, stronnik Cezara, członek II triumwiratu (43 r. p.n.e.). Pokonał zabójców Cezara pod Filippi (42 r. p.n.e.). Od przełomu 37 i 36 r. p.n.e. mąż Kleopatry VII. Zwyciężony w wojnie z Oktawianem w 31 r. p.n.e. pod Akcjum popełnił samobójstwo.

Siergiej Sosnowskij (fotograf), Popiersie Marka Antoniusza, 69 - 96 r. n.e., Muzea Watykańskie, Rzym, Włochy, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcus_Antonius_marble_bust_in_the_Vatican_Museums.jpg), CC BY-SA 4.0

Źródło: Siergiej Sosnowskij, *Popiersie Marka Antoniusza*, popiersie, marmur, Muzea Watykańskie, Rzym, dostępny w internecie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcus_Antonius_marble_bust_in_the_Vatican_Museums.jpg [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 4.0.

Pompejusz Wielki

(z języka łacińskiego: Cnaeus Pompeius Magnus), 106 - 48 r. p.n.e., rzymski wódz i polityk. Stronnik [Sulli](#). W 72 r. p.n.e. pokonał wojska popularów w Hiszpanii (Sertoriusz); w 71 r. p.n.e. wraz z Krassusem, stłumił powstanie Spartakusa; w 67 r. p.n.e. oczyścił Morze Śródziemne z piratów; w latach 66 - 64 r. p.n.e. pokonał króla Pontu, Mitrydatesa VI Eupatora. W 60 r. p.n.e. został skłócony z senatem, zawarł

nieformalne porozumienie z Krassusem i Cezarem (I triumwirat); po śmierci Krassusa doszło do wojny z Cezarem (49 r. p.n.e.); po klęsce pod Farsalos (48 r. p.n.e.) Pompejusz uciekł do Egiptu, gdzie został zamordowany.

Sulla

(z języka łacińskiego: Lucius Cornelius Sulla), 138 – 79 r. p.n.e., rzymski wódz i polityk; dowódca w I wojnie z Mitrydatesem VI Eupatorem, zmusił go do zawarcia pokoju i zwrotu prowincji Azji; od 82 r. p.n.e., dyktator, przeprowadził wiele reform ustrojowych, między innymi rozszerzył (już w 88 r. p.n.e.) skład senatu z 300 do 600 członków, wprowadzając do niego zasłużonych oficerów swej armii i kwestorów; ograniczył władzę trybunów i zamknął im drogę do dalszych urzędów; w 79 r. p.n.e. złożył władzę i wycofał się z życia politycznego.

Triumwirat

(z języka łacińskiego: tresviri – trzech mężowie [czytaj: treswiri]), w starożytnym Rzymie kolegium złożone z 3 urzędników; I triumwirat – nowożytnie określenie nieformalnego porozumienia zawartego w 60 r. p.n.e. przez Marka Krassusa, Pompejusza Wielkiego i Cezara. Triumwirat został zawiązany w myśl zasady: *by nic in republice nie działo się bez ich zgody*, jego kresem była śmierć Krassusa oraz Julii, córki Cezara i żony Pompejusza Wielkiego (53 r. p.n.e.).

Słownik pojęć został opracowany na podstawie:

- *Mała Encyklopedia Kultury Antycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990 r.
- *Oryginalna azetka. Encyklopedia PWN*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2016 r.

Notatki ucznia

Galeria

William Blake, „Marcus Tullius Cicero”, 1790-1810 r., Galeria Sztuki, Manchester, Wielka Brytania, artuk.org, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu)

Źródło: William Blake, *Marcus Tullius Cicero*, tempera na płótnie, Muzeum Sztuki, Manchester, dostępny w internecie: <https://artuk.org/discover/artworks/marcus-tullius-cicero-106-bc43-bc-204466> [dostęp 12.05.2022], Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

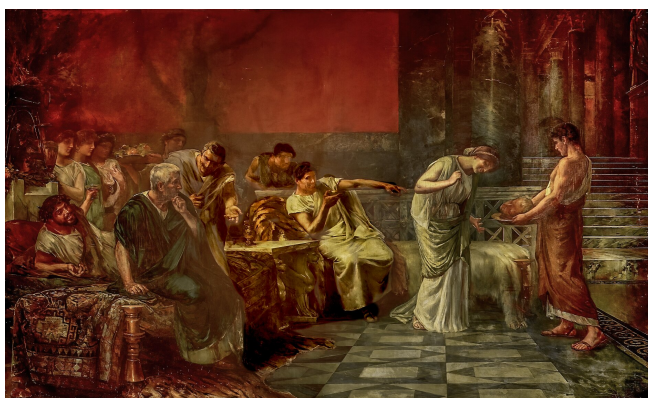
Joseph Mallord William Turner, „Cyceron w swojej willi w Tuskulum”, 1839 r., Ogrody National Trust, Ascott, Wielka Brytania, wikimedia.org, domena publiczna

Źródło: Joseph Mallord William Turner, *Cyceron w swojej willi w Tuskulum*, Olej na płótnie, Ogrody National Trust, Ascott, dostępny w internecie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turner_-_Cicero_at_His_Villa_at_Tusculum,_1535124.jpg [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Franciabigio, Alessandro Allori, „Triumf Cyserona”, około 1520 r., Willa Medyceuszy, Poggio a Caiano, Włochy, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Franciabigio_-_The_Triumph_of_Cicero_-_WGA08193.jpg), domena publiczna

Źródło: Franciabigio, Alessandro Allori, *Triumf Cyserona*, fresk, Willa Medyceuszy, Poggio a Caiano, dostępny w internecie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Franciabigio_-_The_Triumph_of_Cicero_-_WGA08193.jpg [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Francisco Maura y Montaner, „Fulwia i Marek Antoniusz (Zemsta Fulwii)”, 1888 r., Muzeum Prado, Madryt, Hiszpania, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fulvia_y_Marco_Antonio,_o_La_venganza_de_Fulvia_(Museo_del_Prado).jpg), domena publiczna

Źródło: Francisco Maura y Montaner, *Fulwia i Marek Antoniusz (Zemsta Fulwii)*, Olej na płótnie, Muzeum Prado, Madryt, dostępny w internecie:

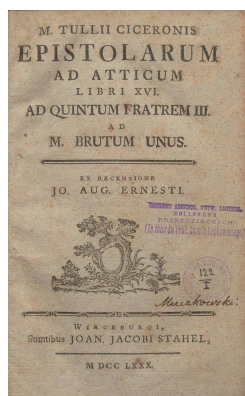
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fulvia_y_Marco_Antonio,_o_La_venganza_de_Fulvia_\(Museo_del_Prado\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fulvia_y_Marco_Antonio,_o_La_venganza_de_Fulvia_(Museo_del_Prado).jpg) [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Jean-Antoine Houdon, „Cyceron jako senator”, około 1803 r., Luwr, Paryż, Francja, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cicero_by_Jean-Antoine_Houdon.jpg), CC BY-SA 3.0

Źródło: Jean Antoine Houdon, *Cycon jako senator*, rzeźba, Luwr, Paryż, dostępny w internecie:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean_Antoine_Houdon_Cicero.JPG [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 3.0.

Marek Tulliusz Cycon, Strona tytułowa rozprawy „Ad Atticum”, druk. 1780 r., Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, jbc.bj.uj.edu.pl, domena publiczna

Źródło: Marek Tulliusz Cycon, *Strona tytułowa rozprawy „Ad Atticum”*, ilustracja, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, dostępny w internecie: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/559917/edition/542556/content> [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Akademia Platońska, mozaika z domu T. Siminiusa Stephanusa w Pompejach, I w., Włochy, wikimedia.org, domena publiczna

Źródło: *Akademia Platońska, mozaika z domu T. Siminiusa Stephanusa w Pompejach*, fresk, Dom T. Siminiusa Stephanusa, Pompeje, dostępny w internecie:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plato%27s_Academy_mosaic_from_Pompeii.jpg [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

cgb (fotograf), denar Alloborgów, I w., wikimedia.org, CC BY-SA 3.0

Źródło: cgb, *Denar Alloborgów*, fotografia, dostępny w internecie:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Denier_au_cheval_galopant_et_au_%E2%80%99Ccaduc%C3%A9%E2%80%9D_frapp%C3%A9_par_les_Allobroges_\(R%C3%A9gion_du_Dauphin%C3%A9\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Denier_au_cheval_galopant_et_au_%E2%80%99Ccaduc%C3%A9%E2%80%9D_frapp%C3%A9_par_les_Allobroges_(R%C3%A9gion_du_Dauphin%C3%A9).jpg) [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 3.0.

Eric Gaba, Popiersie greckiego oratora Demostenesa, 280 r. p.n.e., Luwr, Paryż, Francja, wikimedia.org, CC BY-SA 2.5

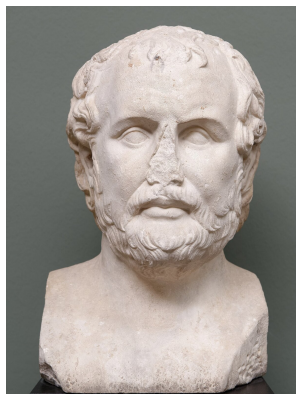
Źródło: Eric Gaba, *Popiersie greckiego oratora Demostenesa*, fotografia, Luwr, Paryż, dostępny w internecie:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Demosthenes_orator_Louvre.jpg [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 2.5.

Codrin.B (fotografia), Rekonstrukcja jazdy rzymskiej, 2013 r., Muzeum Augusta Raurica, Augst, Szwajcaria, wikimedia.org, CC BY-SA 3.0

Źródło: Codrin.B, *Rekonstrukcja jazdy rzymskiej*, fotografia, Muzeum Augusta Raurica, Augst, dostępny w internecie: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Roman_Cavalry_Reenactment_-_Roman_Festival_at_Augusta_Raurica_-_August_2013-025.JPG [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 3.0.

Marie-Lan Nguyen (fotografia), Filip II Macedoński, rzymska kopia greckiego oryginału, IV w. p.n.e., Glyptoteka Carlsberg, Kopenhaga, Dania, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Philip_II_of_Macedon_Ny_Carlsberg_Glyptotek_IN2263.jpg), CC BY-SA 4.0

Źródło: Marie-Lan Nguyen, *Filip II Macedoński, rzymska kopia greckiego oryginału*, popiersie, marmur, Glyptoteka Carlsberg, Kopenhaga, dostępny w internecie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Philip_II_of_Macedon_Ny_Carlsberg_Glyptotek_IN2263.jpg [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 4.0.

Pavel Aleksander Svedomsky, „Fulwia z głową Cyclerona”, 1881 r., Muzeum Sztuki, Peresław Zaleski, Rosja, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Svedomsky-Fulvia.jpg), domena publiczna

Źródło: Pavel Aleksander Svedomsky, *Fulwia z głową Cyclerona*, Olej na płótnie, Muzeum Sztuki, Peresław Zaleski, dostępny w internecie: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Svedomsky-Fulvia.jpg> [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Jean-Baptiste Roman, François Rude, Jastrow (fotograf) „Rzeźba ukazująca Katona Młodszego”, 1840 r., Luwr, Paryż, Francja, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cato_Utica_Louvre_LP2090.jpg), domena publiczna

Źródło: Jastrow, Jean-Baptiste Roman, François Rude, *Rzeźba ukazująca Katona Młodszego*, rzeźba, marmur, Luwr, Paryż, dostępny w internecie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cato_Utica_Louvre_LP2090.jpg [dostęp 12.05.2022], domena publiczna.

Shakko (fotograf), Marcus Aemilius Lepidus, replika popiersia z Muzeum Watykańskiego, Muzeum Sztuk Pięknych imienia Puszkina, Moskwa, Rosja, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcus_Aemilius_Lepidus_(Musei_Vaticani)_replika_in_Pushkin_museum_01_by_shakko.jpg), CC BY-SA 4.0

Źródło: Shakko, *Marcus Aemilius Lepidus, replika popiersia z Muzeum Watykańskiego*, popiersie, marmur, Muzeum Sztuk Pięknych im. Puszkina, Moskwa, dostępny w internecie:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcus_Aemilius_Lepidus_\(Musei_Vaticani\)_replika_in_Pushkin_museum_01_by_shakko.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcus_Aemilius_Lepidus_(Musei_Vaticani)_replika_in_Pushkin_museum_01_by_shakko.jpg) [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 4.0.

Siergiej Sosnowskij (fotograf), Popiersie Marka Antoniusza, 69 – 96 r. n.e., Muzea Watykańskie, Rzym, Włochy, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Markus_Antonius_Büste.jpg), CC BY-SA 4.0

Źródło: Siergiej Sosnowskij, *Popiersie Marka Antoniusza*, popiersie, marmur, Muzea Watykańskie, Rzym, dostępny w internecie: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcus_Antonius_marble_bust_in_the_Vatican_Museums.jpg [dostęp 12.05.2022], licencja: CC BY-SA 4.0.

Fulvio314 (fotograf), Paolo Barbotti, *Cyceron odkrywa grób Archimedesesa*, 1853 r., Muzea Obywatelskie, Pawia, Włochy, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cicero_discovering_tomb_of_Archimedes_(Paolo_Barbotti).jpeg#/media/File:Cicero_discovering_tomb_of_Archimedes_(Paolo_Barbotti).jpeg), domena publiczna

Źródło: Fulvio314, Paolo Barbotti, *Cyceron odkrywa grób Archimedesesa*, 1853, Olej na płótnie, Muzea Obywatelskie, Pawia, Włochy, dostępny w internecie: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cicero_discovering_tomb_of_Archimedes_\(Paolo_Barbotti\).jpeg#/media/File:Cicero_discovering_tomb_of_Archimedes_\(Paolo_Barbotti\).jpeg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cicero_discovering_tomb_of_Archimedes_(Paolo_Barbotti).jpeg#/media/File:Cicero_discovering_tomb_of_Archimedes_(Paolo_Barbotti).jpeg) [dostęp 24.08.2022], domena publiczna.

Alonso de Mendoza (fotograf), Cesare Maccari, *Cyceron przemawiający w senacie*, 1889 r., Pałac Madama, Turyn, Włochy, [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maccari-Cicero.jpg#/media/File:Maccari-Cicero.jpg), domena publiczna

Źródło: *Cyceron przemawiający w senacie*, 1889, Fresk, Pałac Madama, Turyn, dostępny w internecie: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maccari-Cicero.jpg#/media/File:Maccari-Cicero.jpg> [dostęp 24.08.2022], domena publiczna.

Bibliografia

- Cicero M. T., *In Catalinam* 1 - 4
[w:] https://www.loebclassics.com/view/marcus_tullius_cicero-in_catilinam_i_iv/1976/pb_LCL324.33.xml [dostęp: 09.09.2022 r.].

- Cytowska M., Szelest H., *Historia literatury starożytnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2006 r.
- *Mała Encyklopedia Kultury Antycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990 r.
- *Oryginalna azetka. Encyklopedia PWN*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2016 r.
- Stabryła S., *Historia Literatury Starożytnej Grecji i Rzymu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2002 r.